

Türkiye’de Refah Rejiminin Dönüşümü ve Bireysel Emeklilik Sistemi*

Mehmet Ali Elveren**

Adem Y. Elveren***

Özet

Bu çalışmanın temel amacı dünya sistemleri analizi çerçevesinde genel olarak Türkiye’deki refah rejiminin dönüşümünü özelde de bu dönüşümün önemli bir unsuru olan Bireysel Emeklilik Sistemi (BES)’nin oluşturulmasını tartışmaktır. Bir yarı-çevre ülke olarak Türkiye de sosyal güvenliğin özelleştirilmesi baskısına maruz kalmış ve neoliberal model çerçevesinde refah rejiminde 1990’larda başlayan ve AKP iktidarı ile zirve noktasına ulaşan önemli bir değişim yaşamıştır. 2003 yılında oluşturulan BES bu piyasa odaklı yeniden yapılandırmanın en kritik aşamalarından biridir. BES’in kanun koyucular tarafından geleneksel sisteme tamamlayıcı olarak oluşturulduğu söylene de, bu çalışma sistemin ortaya çıkışındaki iç ve dış dinamikleri tartışıp bunun uzun vadeli daha radikal bir değişimin bir ara aşaması bir hazırlık süreci olduğunu iddia etmektedir. Yani, aslında yapılan özel emekliliğin sosyal güvenlik sisteminin asli unsuru olabilecek kadar gelişmesinin beklenmesidir.

Anahtar Kelimeler: Refah Devleti, Sosyal Politika, Neoliberalizm, Bireysel Emeklilik Sistemi, Dünya Sistemleri Analizi

Abstract

The study aims to analyze the transformation of the welfare regime in Turkey in general and establishment of the Individual Pension System (IPS) in particular in the context of the world-systems analysis. Turkey as a semi-peripheral state, too, came under the pressure of social security privatization and experienced a significant change in its welfare regime that started in 1990s and reached its peak point by the AKP government. IPS, established in 2003, is one of the critical stages of this market-oriented restructuring. Although it is stated by policy makers that the IPS has been introduced as a complement to the traditional public system, this study by discussing both internal and external dynamics of its establishment argues that this is an intermediate stage, a preparation process for a more radical long-term transformation. That is, what has been done is, indeed, to expect for the private pension to develop enough to turn out to be the main part of the social security system.

Keywords: Welfare State, Social Policy, Neoliberalism, Individual Pension System, World-Systems Analysis

* Deęerli yorumlarından dolayı Doç. Dr. İlker Belek’e teşekkür ederiz.

** Bağımsız Araştırmacı

*** Yrd.Doç.Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü

1. Giriş

Bu çalışmanın temel amacı dünya sistemleri analizi çerçevesinde genel olarak Türkiye'deki refah rejiminin dönüşümünü özelde de bu dönüşümün en önemli unsuru olan Bireysel Emeklilik Sistemi (BES)'nin oluşturulmasını tartışmaktır.

Refah devletini kapitalizmin içsel çelişkileriyle başa çıkabilmek adına özel mülkiyetin dağılımına ve kurumlarının temel yapısına dokunmadan işçi sınıfını sisteme eklemek için kapitalist sistemin kendi yarattığı bir ürünü olarak tanımlamak mümkündür (Flora ve Heidenheimer, 1981). Bir başka tanımla, refah devleti her vatandaşının minimum gelir, beslenme, sağlık, barınma ve eğitim standartını koruma görevini üstlenen ve tam istihdamı sağlamak amacıyla müdahaleci bir devlettir. Refah rejimi ise bu amaçlara ulaşmak yani bireyi sosyal risklere karşı korumak için devletin, piyasanın ve ailenin rollerinin bütünü olarak tanımlanmaktadır.

Özellikle Sovyetler Birliği ve diğer bürokratik sosyalist ülkelerin dağılmasıyla ve buna önemli ölçüde bağlı olarak işçi sınıfının sosyalist siyasal-sendikal mücadelesinin gerilemesi ile dünya kapitalist sisteminin bu mücadeleye karşı tampon olarak kullandığı sosyal devlete gereksinimi kalmamıştır. Kapitalist dünyanın sosyal devlet külfetinden kurtulmak için başlattığı sosyal ideolojik ve ekonomik boyutlu bütünlüklü bir mücadele sürecinde neo-liberalizmin ideologları diğer konularda olduğu gibi sosyal güvenlik “reformu”nun da evrensel bir amaca hizmet ettiğini savunmakta yani çok uluslu şirketlerin çıkarlarını evrensel çıkarlar gibi sunup tek doğrunun bu olduğunu iddia etmektedirler. Bu ideoloji 1980’li yıllarda Dünya Bankası aracılığı ile bir virüs gibi tüm dünyaya yayılmıştır. Nüfusun yaşlanmasının geleneksel sosyal güvenlik sistemlerinin aktif-pasif dengesini bozarak sistemin mali açıdan sürdürülemez bir hal alacağını belirtmişlerdir (WB, 1994). Bu reformlarla refah devleti anlayışı terkedilip, sosyal güvenlik sisteminin “sosyal” yani özel emeklilik sistemleri ile “bireyselleştirilmeye” çalışılmıştır.

Bir yarı-çevre ülke olarak Türkiye de bu sosyal güvenliğin özelleştirilmesi baskısına maruz kalmış ve neoliberal model çerçevesinde özellikle 1990’larla birlikte refah rejiminde önemli bir dönüşüm yaşamıştır. Bu süreç 2000’li yıllarda AKP iktidarı ile zirve noktasına ulaşmıştır. Bu çalışma bu dönüşüm sürecinin arka planını göstermeye ve Türkiye özelinde bu sürecin en belirgin ayaklarından biri olan Bireysel Emeklilik Sistemi'nin oluşturulmasının ekonomi politikasını ortaya koymaya çalışmaktadır.

2. Refah Devletinin Yeniden Yapılandırılması

1970'lerin sonuna doğru Keynesyen oydaşmasının son bulması ile dünya özellikle bir anlamda simgesel bir yıl olan 1980'de ekonomi felsefesinde keskin bir dönüşüme tanıklık etti. Sözkonusu yılda İngiltere'de Margaret Thatcher ve A.B.D.'de Ronald Regan'ın iktidara gelmesi, Türkiye ve takip eden yılda Şili ve diğer ülkelerde yapılan askeri darbeler neo-liberalizmin dünya sisteminin resmi ideolojisi olarak hızla ekonomik ve sosyal hayatı ele geçirmeye başlamasına neden oldu¹.

Keynesyen ekonomi ile iyice genişleyen güçlenen refah devleti 1970'lerde yaşanan ekonomik krizin nedeni olarak gösterilmiş ve sosyal harcamaların kısılması, piyasa odaklı sosyal güvenlik sistemlerinin yaygınlaştırılması ana hedef olarak belirlenmiştir (WB, 1994; Swank, 2002). Tabiki yaşanan aslında refah devletinin krizi değil bizzat kapitalizmin kendi içsel çelişkilerinden kaynaklı bir başka devresel krizdi. Aslında, refah devleti krizin kaynağı değil bizzat kapitalizmin kendisini düzenlemek ve “sosyalist” dünyaya karşı koymak için oluşturduğu bir üründür. Wallerstein haklı olarak “Rus devriminin olmadığı bir dünyanın, yaşadığımız pan-Avrupalı Keynesçiliği görmüş olması çok düşük bir ihtimaldir” diyerek bu durumu açıklamıştır. Ancak kapitalizm doğası gereği zaten siyasal ve demokratik bir denetim içinde olmadıkça kuralsızlaşmakta ve “refah devletinin krizi” olgusunda görüldüğü gibi sermayenin gücü arttıkça bir anlamda sistemi frenleyen mekanizmaları da devre dışı bırakıp tüm ekonomik ve sosyal alanı kendi kuralları çerçevesinde sömürgeleştirmektedir. Yani bir anlamda Habermas'ın belirttiği üzere “refah devletinin krizi” kapitalizmin kendi demokrasileri ile uzlaşamaması sorunudur. Dolayısıyla, aslında refah devletinin krizinin mali bir kriz mi, meşrulaştırma krizi mi yoksa ahlaki bir kriz mi olduğu sorularını bu bağlamda yanıtlamak daha aydınlatıcı olacaktır. Kriz neo-liberalizmin bir sonucu mu yoksa teknoloji, nüfus, aile yapısı ve işgücüne katılımında yaşanan değişimlerin yarattığı ‘teknik’ bir sorun mu yani yeni risk ve taleplerin ortaya çıkmasıyla eski sistemlerin yetersiz kalması sorunu mudur? Krizin mali bir kriz olmadığı yani vergi gelirlerinde artan sosyal harcamaları finanse edecek kadar bir artış olduğu (Shaikh, 2003), aslında bu süreçte sosyal harcamaların kısılması bir yana harcamaların arttığı ancak işlevinin değiştiği yani geliri yeniden dağıtım mekanizmasının işlemediği (MacGregor, 2005), sorunun aslında çok önceleri Marksist düşünürler tarafından tartışıldığı üzere değişen çalışma koşulları ile iyice su yüzüne çıkan bir meşrulaştırma krizi olduğu (Standing, 2003) belirtilmiştir. Bu bağlamda, Standing (2003) yeni bir küresel tabakalaşma tanımlamıştır. Buna göre elitler, profesyoneller (proficians) ve ücretlilerden (the salariat) oluşan üst

1 Sosyal politikanın dönüşümü bağlamında neoliberal paradigmanın temel unsurları üzerine kapsamlı bir tartışma için bkn. Özügürlü, 2003.

gelir grubu kendilerini herhangi bir devlet temelli sosyal korumadan soyutlarken, esnek çalışanlar (flexiwokers), işsizler (the unemployed) ve dışlanmışlardan (the detached) oluşan alt grup da geleneksel devlet temelli sosyal korumanın dışında itilmiştir. Standing bu üst ve alt grupların arasındaki asıl çalışanları da günümüzün işçi sınıfı diye tanımlıyor ve aslında refah devletinin bu sınıfa hizmet için oluşturulduğunu ekliyor. Standing'e göre buradaki kritik nokta şu ki refah devleti, yapısı gereği kendini sürdürebilmek için toplumun çoğunluğunun bu sınıftan olmasını gerektirir ancak 1970lerden bu yana "işçi sınıfı" azalmaktadır; bu da dolayısıyla refah devletinin meşrulaştırma sorununu yaratır. Yani modern anlamda refah devletinin temelini "çalışma" oluşturur, yani sistem özü itibariyle çalışan kesim için oluşturulmuştur ve bu grup arasındaki bir eşitliği amaçlamaktadır (Standing, 2003). Ancak, aslında azalan işçi sınıfı değil işçi sınıfı içindeki nitelikli işgücüdür, yani heterojen olan işçi sınıfının bileşenleri değişmiştir. Sosyal dışlanma, çalışan yoksullar ve esnek çalışma olgusu dolayısıyla refah rejimlerinin işçi sınıfının bu kesimlerine de hizmet edebilmesi için yeniden yapılandırılmasını zorunlu olmuştur.

Bu "yeniden yapılandırma" süreci ulusüstü şirketlerin çıkarları doğrultusunda sürdürülmüştür. 2. Dünya Savaşı sonrasında merkez ülke konumunu belirginleştiren A.B.D.'nin yükselmesi ile artık İngiliz (Avrupa) liberalizminin yerini daha pragmatik olan Amerikan Liberalizmi almaya başladı (Lentini, 2000). Ancak bireylerin hakkını savunmada daha esnek yapıya sahip olan bu sistem daha 1967 yılında J. K. Galbraith'in klasik eseri The New Industrial State'de belirttiği üzere zamanla piyasanın yerini büyük şirketlerin aldığı dolayısıyla piyasanın kurallarının tamamen bu dev endüstriyel firmalar tarafından belirlendiği bir yapıya dönüşmüştür.

Dünya Sistemleri Analizinde küresel ekonomi yani kapitalist dünya sistemi analizin temel unsurudur. Ulus devletlerin ise otonom hareket yetisi yoktur ve eşitsiz iş bölümüne göre bu bütünün bağımlı birer parçasıdır. Yani Dünya Sistemleri Analizinde analiz birimi olarak ulus devletin yerine dünya-sistem konulmuştur. Ulus devletler merkez, yarı-çevre ve çevre olmak üzere üç gruba ayrılır. Sanayileşmiş 'birinci dünya' ülkelerinden oluşan en güçlü ülkeler merkez grupta yer alır. Merkez ülkeler zenginliğini ve askeri gücünü çevrenin doğal kaynaklarını ve işgücünü kendi kapitalist sınıfının refahı için çevre ülkenin elitleri ve/veya hükümet yetkilileri ile işbirliği içinde kullanır (Wallerstein, 2005). Dolayısıyla, genellikle merkez orijinli veya merkezle sıkı organik bağı olan ulusüstü şirketler ulusal sermaye ile işbirliğine giderek özel emeklilik sistemine girmek isterler ve dolayısıyla ulus devletleri sosyal damping yapmaya zorlarlar (Standing, 2003; Williamson ve Williams, 2005). Ulus devletler bu alanda

yatırımları özendirmek ve geleneksel sistemi aşındırmak adına sosyal harcamaları kısar, çalışma kanunlarında ve düzenlemelerinde değişikliğe giderler.

Bu bağlamda sosyal güvenlik sistemlerinin piyasa odaklı özel emeklilik sistemlerine dönüştürme planı başta Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlar tarafından hem A.B.D.'ye hem de diğer ülkelere empoze edilmeye başlanmıştır. Yaşlanan nüfus sorunu tartışmanın merkezine oturtularak bugünkü emeklilerin bugünkü çalışanların primleri ile finanse edildiği geleneksel dağıtım modellerinin (pay-as-you-go) sürdürülemez olduğu dolayısıyla bu sistemlerin yerine, bireysel tasarrufları artırıp dolayısıyla uzun vadede büyümeyi de artıracak olan bireysel emeklilik sistemlerinin kabul edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Yani sosyal güvenlik sistemlerinin özelleştirilmesi önerilmiştir. Oysa büyük bir literatür özelleştirmenin yansıtıldığı aksine bir çok dezavantajının olduğunu göstermektedir (bir literature taraması için bkn. Elveren, 2008a); özelleştirmenin temellendirildiği iktisadi nedenler aslında oldukça zayıf hatta temelsizdi. Dolayısıyla, asıl nedenin politik olduğu çünkü özelleştirmenin finansal piyasalardaki büyük yatırımcılara avantaj sağlayacağı açıktı. Öncelikle özelleştirme finansal piyasadaki para miktarını artırarak daha yüksek komisyon ve kar oranlarına, finansal varlıkların değerinin yükselmesine neden olacaktır; ikinci olarak işverenler özelleştirme dolayısıyla daha düşük bir vergi avantajı elde edecektir; ve son olarak da özelleştirme finansal piyasadaki dalgalanmaların riskini bireye yükleyip devleti sosyal güvenlik işinden emekli edecektir, yani bu durum neoliberalizmin "bireyselleme" anlayışının sosyal güvenliğe yansımadır (Niggle, 2000; 2003). Sosyal güvenlik sisteminin özelleştirilmesini veya daha genel anlamda piyasa odaklı bir sistemi savunanların en temel dayanak noktası özel emeklilik sistemlerinin tasarruf oranlarını artırarak uzun vadede finansal piyasaların derinleşmesine ve ekonomik büyümeye katkı sağlayacağı argümanıdır. İkinci temel gerekçe ise finansal piyasalarda getiri oranları yüksek olduğu için geleneksel dağıtım mekanizması yerine bireysel hesaplara dayanan özel emeklilik sistemlerini tercih eden bireylerin daha yüksek emeklilik geliri elde edeceğidir. Ancak başta Singh (1996), Orszag ve Stiglitz (1999) ve Cesaratto (2002; 2006) olmak üzere bu argümanların temelsiz olduğu bir çok iktisatçı tarafından ortaya konmuştur. Öncelikle, özel emeklilik sistemlerinde eğer bireyler bu fonları başka alanlarda daha az tasarruf yaparak elde ederlerse ne toplam özel tasarruflar da ne de toplam ulusal tasarruflarda bir değişim olur. Dolayısıyla bu, çok basit bir gerçeğin manipüle edilmesinden başka bir şey değildir. İkinci olarak, özel emeklilik sistemlerinde bireyler yüksek getiri oranlarına erişemeyebilir; aksine finansal piyasalardaki dalgalanmalardan kaynaklı riskleri tek başlarına üstlenirler ve genel anlamda son iki on yılda hisse senedi ortalama getirileri beklenenin altında kalmış ve İngiltere ve Şili gibi bir takım ülkelerde yüksek yönetim giderleri dolayısıyla bireyler daha da düşük

getiri oranlarını kabullenmek zorunda kalmışlardır (Elveren, 2008a). Ayrıca, özel emeklilik sistemlerinde refah devletinin asli görevlerinden biri olan gelirin yeniden dağıtım mekanizması bulunmadığı için, yani her birey sisteme yaptığı katkı payı ve şans faktörü ile bağlantılı bir emeklilik geliri elde ettiği için özel emeklilik sistemlerinde hem genel gelir dağılımı hem de erkekle kadın arasındaki gelir eşitsizliği – özellikle işçi sınıfı kadınları açısından – derinleşecektir (Türkiye’de Bireysel Emeklilik Sisteminde toplumsal cinsiyete bağlı gelir farklılaşmasına ilişkin ampirik çalışmalar için bkn. Bozkuş ve Elveren (2008); Elveren (2008b); Kar ve Elveren (2008); Şahin (2008)²).

Bu bağlamda, 1981 yılında Pinochet diktatoryasında -askerlerin ve polislerin eski sistemde bırakılıp- devlet tarafından yürütülen geleneksel sosyal güvenlik sisteminden tamamen bireysel tasarruflara dayanan özel emeklilik sistemlerine yapılan keskin geçiş çok önemlidir. . .Başta DB olmak üzere daha ilk emeklilerini dahi vermeden yani sonuçlarına ilişkin hiç bir gerçekliğin olmadığı bu özelleştirme hareketi bir mucize olarak lanse edilmiştir.

Dolayısıyla, sosyal güvenlik sisteminin özelleştirmesinin erdemlerine ilişkin -aynen Anne Krueger’in başını çektiği “serbest ticaret iyidir” kampanyasına benzer- çok yönlü bir kampanya başlatılmıştır. Bu bağlamda DB’nin 1994 tarihli ünlü “Averting the Old Age Crisis: Policies to Protect the Old and Promote Growth” (Yaşlı Nüfus Krizinden Kaçınmak) adlı raporu bu kampanyanın tepe noktasını oluşturmuştur. Bu raporda aslında sadece bazı Avrupa ülkelerini ilgilendiren yaşlı nüfus sorunu tüm ülkeler için genel bir sorunmuş gibi yansıtılmış ve Şili örneği mucize olarak gösterilerek özel emeklilik sistemleri kusursuz işleyen cankurtaranlar olarak pazarlanmıştır. Sosyal güvenlik sisteminin özelleştirmesi özellikle bu ünlü raporunun yazarlarından olan Estelle James’in oğul Bush’un komisyonunda yer aldığı dönemde A.B.D.’de de sıkı bir şekilde tartışılmıştır. Çok karamsar varsayımlara dayanan projeksiyonlarla sistemin sürdürülemez olduğu iddia edilip özel emeklilik fonlarına geçiş savunulmuştur. Ancak Nobel ödüllü ünlü iktisatçı Paul Krugman da dahil olmak üzere bu özelleştirme baskısına karşı ciddi itirazlar olmuştur, sistemin asıl sorununun yaşlanan nüfus değil gelecek nesillerin üretebilme ve tüketebilme kapasitesi olduğu belirtilmiştir (Baker ve Weisbrot, 1999; Eisner, 1998).

Diğer yandan DB’nin bu özelleştirme “önerisi” çevre ülkelerde kolaylıkla başarıya ulaşmıştır. Dünya Bankası çevre ülkelerin sosyal politikalarının

2 Örneğin Elveren (2008b) Türk emek piyasalarının bugünkü yapısı baz alındığında sosyal güvenlik sisteminin özelleştirmesi varsayımı altında ortalama olarak eşitsizliğin en az olduğu kentli genç grupta bir kadının bir erkeğin elde ettiği emeklilik gelirin ancak % 79’unu elde edebileceğini göstermiştir. Bu oran gelir düzeyinin düştüğü diğer gruplar için % 55 düzeyine kadar inmektedir.

şekillenmesinde en belirleyici rolü oynamaktadır. DB'nin ekonomi politikalarını onaylamadığı bir ülkenin uluslararası piyasadan borçlanması/fon bulması neredeyse imkansızdır. Dolayısıyla DB'nin reform "öneri"leri ve çoğu kez (örneğin Polonya'da olduğu gibi) bizzat doğrudan müdahalesi reformların ana eksenini oluşturmaktadır.

Diğer yandan Avrupa Birliği de dünya sistemi çerçevesinde üye ve aday ülkeler üzerinde bir yaptırım gücüne sahiptir ve ulus devletlerin hareket alanını kısıtlamaktadır. İtalya ve üye devlet olmamasına rağmen İsveç dahi sosyal güvenlik reformlarını Avrupa Birliği politikaları ile belirlemiştir...Dolayısıyla, burdan iki sonuç ortaya çıkmaktadır. Türkiye de bir AB adayı ülke olarak bu baskıyı yaşamaktadır ve aslında AB modeli denen şey neoliberal modelin Avrupa uzantısından başka bir şey değildir. Dolayısıyla bazı kesimlerde (Çoban, 2006) iddia edildiğinin aksine Türkiye için sözkonusu olan Neo-liberal modelden Avrupa sosyal modeline geçiş değildir. Zaten bu ayrımın gerçekliği Avrupa'da da tartışma konusudur.

3. Türkiye'de Refah Sisteminin Dönüşümü

Her ülkenin sosyo-ekonomik ve sosyo-politik yapısının bir yansıması olarak ortaya çıkan ve şekillenen refah devleti o ülkedeki kültürel, normatif ve ideolojik yapının sistemleşmesidir. Elbette, bu dinamik bir süreçtir yani Türkiye'de de refah rejiminin dönüşümünün temelinde emekle sermayenin çatışması/uzlaşması yatmaktadır.

Türkiye'nin refah rejimi Esping-Andersen'in ünlü kategorizasyonunun dışında kalmaktadır (Esping-Andersen, 1990)³. Türkiye Leibfried'in (1992) bu sınıflandırmaya ek olarak güney Avrupa ülkelerinin dahil olduğu parçalı bir

3 Esping-Andersen ünlü çalışmasında devlet-piyasa ilişkisi, sosyal tabakalaşma ve bireylerin işsizlik, hastalık sigortası ve emeklilik gibi alanlarda piyasaya bağımlılıkları çerçevesinde refah devletlerini üç temel gruba ayırmıştır (Esping-Andersen, 1990). Buna göre, sınırlı sosyal yardımlar/sosyal sigortaya ve para ve mal varlığını soruşturan yardımlara (means-tested assistance) dayanan liberal refah devleti (örneğin A.B.D., Kanada ve Avustralya); piyasanın yerine geçerek sosyal sınıf ve statüye bağlı olarak geliri yeniden dağıtma özelliği sınırlı olan muhafazakar-korporatist refah devleti (örneğin Avusturya, Fransa, Almanya ve İtalya); ve sosyal statüden bağımsız olarak nüfusun tamamına sosyal yardım sunan ve dolayısıyla gelirin yeniden dağıtım mekanizmasının en iyi işlediği sosyal demokrat refah devleti (örneğin İskandinavya ülkeleri) olmak üzere üç temel refah devleti modelinden sözedilmektedir. Ancak Esping-Andersen refah devletinin şekillenmesinde çok önemli bir unsur olan ailenin rolünü yani ücretli ve ücretsiz emek arasındaki önemli farkı ise gözden kaçırmıştır. Bu nokta Lewis (1992; 1997), O'Connor (1993), Orloff (1993; 1996), Sainsbury (1994; 1996) ve Daly (1994) gibi Feminist yazarlar tarafından detaylı olarak tartışılmıştır. Zaten Esping-Andersen da daha sonraki çalışmalarında bu eksikliğin önemini kabul ederek analizlerini bu yönde geliştirmiştir (Esping-Andersen, 1996; 2002).

sosyal güvenlik sistemi olan ve her ne kadar yüksek yaşlılık sigortası sunsa da toplumun geneli için belirli bir minimum sosyal koruma düzeyinin olmadığı minimal (rudimentary) refah devlet olarak adlandırılan bir dördüncü model içinde düşünülebilir (Arın, 2002). Bu refah devleti modelinde sağlık hizmeti bir vatandaşlık hakkı olarak kurumsallaşmış olsa da genel anlamda sosyal politikalarda devletin müdahaleci rolü kısıtlıdır. Dolayısıyla, bu sınıflandırma çerçevesinde Türkiye'nin refah rejiminin ana hatları şu şekilde özetlenebilir⁴: Öncelikle parçalı bir sosyal güvenlik sistemi vardır ve sosyal haklar eşitsiz olarak dağılmıştır, yani hiyerarşik bir yapı vardır. Üç temel sosyal güvenlik kurumunun tek çatı altında birleştirilmesi bu parçalı yapıyı bir bütün haline getirmiştir.

Sağlık ve emeklilik gelirleri hanehalkı reisinin çalışma koşullarına göre belirlenmiştir⁵. Dolayısıyla Türkiye'de emek piyasasında istihdamın ağırlıklı olarak küçük ölçekli işletmelerde çalışanlar, kendi hesabına çalışanlar, ücretsiz aile işçileri ve özellikle de kayıtdışı sektörde çalışanlardan oluştuğu gözönüne alınca, sosyal güvenlik ve daha genel anlamda sosyal koruma sisteminin yetersizliği ve aile reisine olan bağlılığın derecesi daha da belirginleşmektedir. Ve tabi bunların doğal bir sonucu olarak sosyal güvenlik sistemi yoksulluğu ve sosyal dışlanmayı engellemede yetersiz kalmaktadır. Bu minimal refah devleti modelinin en temel özelliği olan sıkı aile bağı bu noktada devreye girmekte ve sistemin bu açığı bertaraf etmektedir. Ancak, Türkiye'de gözlenmekte olan şey bir yandan bu sıkı bağı olan geniş ailenin bireylerini destekleyecek yeterli finansa artık sahip olmadığı ve diğer yandan da geniş ailenin yerini çekirdek ailenin almaya başladığıdır, yani ailenin sosyal koruma rolü önemli ölçüde zayıflamaktadır (Buğra ve Keyder 2006; Dedeoğlu 2009; Kalaycıoğlu 2006).

Türkiye'de neoliberal model doğrultusunda refah rejimindeki dönüşümün arkasındaki ekonomik felsefenin değişim izlerini Beş Yıllık Kalkınma Planlarından da gözlemleyebiliriz. Örneğin 1963-1967 yıllarına yönelik Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının dikkat çeken yanı kurulacak sosyal güvenlik sisteminin çalışan çalışmayan ayrımı yapılmaksızın herkesi kapsamayı hedeflemesiyle Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)'ndan itibaren artık neo-liberal ilkelere göre aktüeryal dengeleri gözeten bir anlayış hakimdir (Apan, 2007).

4 Sosyal Güvenlik Sisteminin yapısı, sorunları ve reformlar bir çok çalışmada ayrıntılı bir şekilde tartışılmaktadır (örneğin bkn. Erdoğan, 2006 ve kısa bir literatür taraması için bkn. Kar ve Elveren, 2008).

5 2006 Reformu ile uygulamaya konan Genel Sağlık Sigortası bu noktada her ne kadar ilk bakışta evrensel sağlık hizmetinin her bireye ayırım yapmaksızın bir vatandaşlık hakkı olarak sunulması yani bir gelişme olarak görünse de bu aslında refah devletinin sağlık alanındaki rolünün küçülmesinden başka bir şey değildir çünkü daha fazla kişiye ulaşılsa da sigortanın kapsamı oldukça daraltılarak sağlık hizmetlerinin tam anlamıyla metalaştırılması süreci başlatılmıştır.

Günümüzde gözlenen ise zaten sınırlı olan refah devleti anlayışının da terkedilerek sosyal güvenlik ihtiyacının bireylerin kendi sorumluluğuna yani piyasaya ve STKlara bırakılması sürecinin hız kazanmasıdır. Yani “baba devlet” anlayışından “seyirci” devlet anlayışına geçiş yaşanmaktadır (Koray, 2005).

4. Bireysel Emeklilik Sisteminin Oluşturulması

Bu bölümde yarı-çevre konumundaki Türkiye’de bu neoliberal modelin dayattığı özel emeklilik sisteminin (yani Bireysel Emeklilik Sistemi) ortaya çıkışının ekonomi politikğini irdelemeye çalışacağız.

1999 tarihli sosyal güvenlik reformunda öngörülen bireysel tasarıflara dayalı özel emeklilik planı BES 2003 yılında faaliyete geçmiştir. Kamu otoriteleri tarafından sistemin sosyal güvenlik sisteminde geleneksel dağıtım sistemine “tamamlayıcı” unsur olarak tasarlandığı ve uzun vadede ekonomik büyümeye de katkı sağlayacağı belirtilmiştir (Elveren, 2003). 6 şirket ile kurulan BES’e 2004 sonu itibariyle 315 bin kişi katılırken bu sayı 2009 yılı ortasında 2 milyona yaklaşmıştır ve faaliyet gösteren şirket sayısı 12’ye çıkmıştır (EGM, 2009). Süreç içerisinde katılımı artırmak adına vergi indirimleri de dahil olmak üzere oldukça cazip koşullar yaratılmıştır. Sisteme katılan bu ilk şirketlerin ilk 5 yıllık süreçte zarar etmeyi öngörüp bunu göze aldıklarını da burada not etmekte fayda vardır.

Bu dönüşüm sürecinde Türkiye için sorulması gereken soru neden daha radikal bir geçişin yaşanmadığı ve bu dönüşümün muhtemel geleceğinin hangi yönde olacağıdır. Aslında Türkiye hem DB’nin hem UPF’nun hem de AB’nin aday ülke olarak yoğun etkisi altındadır. Örneğin, UPF sosyal güvenlik reformlarına ilişkin her stand-by antlaşmasında önemli direktiflerde bulunmuştur (Erdoğan, 2006; Tandırcıoğlu vd. 2005). AB uyum süreci çerçevesinde ise hükümet tarafında önemli bir amaç sosyal güvenlik reformu ile bütçe açığının/GSYİH oranının %3’ü geçmemesini belirten Maastricht Kriteri’ne uyum sağlanmasıdır. DB ise etkisini hem doğrudan hem de “yerel temsilcileri” ile dolaylı olarak göstermiştir. Örneğin, DB’nin Şili örneğini mucize olarak niteleyip sosyal güvenlik özelleştirmesini diğer ülkelere de önerdiği 1994 tarihli ünlü raporunun ardından gelen yoğun eleştiriler (Orszag ve Stiglitz, 1999; Singh, 1996) ve daha sonra DB’nin dahi geri adım atıp reformların ülkelerin gerçeklerine ve kendine özgü koşullarına göre yapılması gerektiğini kabul etmesi (Holzmann, 2002) ve Şili “mucizesinin” başarısız taraflarını itiraf etmesiyle (Gill vd. 2005) devam eden bir süreç yaşanmasına rağmen TUSİAD bir anlamda teknik yanından çok ideolojik körlüğü nedeniyle başlıbaşına bir master tezi konusu olabilecek bir rapor hazırlatmıştır. Bu raporla sanki DB raporunun bir “10. yıl anması” şeklinde aynı görüşler ne bu rapora ne

de bu 10 yıl içindeki hiçbir ciddi (hatta Orsazg ve Stiglitz'in (1999) çalışması da dahil) eleştirisine değinilmeden tekrar bir çözüm olarak sunulmuştur. İşin "insani" boyutu olan gelir dağılımını gözardı etmeleri ve bir çok optimist varsayıma rağmen ortaya çıkan devasa geçiş maliyetinin ödenebilirliğini savunmaları da gerçeklikten uzak kalmıştır. Tabi biz bu raporun önerdiği üç ayaklı sistemin hiç değerlendirmeye alınmamasını DB-UÇÖ ilişkilerinde ortaya çıkan hastaya ölümü gösterip sıtmaya razı etme durumuna bağlıyoruz. Yani uluslarüstü kurumlar bağlamında UÇÖ görelî "bağımsız" konumuyla daha sosyal duyarlı projeler hazırlama görevini üstlenmiştir. Topluma ve ekonomideki diğer birimlere önce en kötü senaryo sunulup (DB'nin üç ayaklı sistemi, ki TUSİAD raporu ile daha somut bir hal almıştır), daha sonra geri adım atıldığı izlenimi yaratılarak zaten öngörülen reform paketi (ILO'nun desteklediği bireysel emeklilik sisteminin tamamlayıcı unsur olduğu ancak halihazırdaki dağıtım modelinde parametrik düzenlemeler yapıldığı model) uygulanmıştır.

Elbette sosyal güvenlik sistemlerin daha piyasa odaklı bir şekilde yeniden yapılandırılmasında belirleyici bir etken eski sistemin yapısıdır. Örneğin, Danimarka, Hollanda, İsviçre, İrlanda, İngiltere, Şili Arjantin, Bolivya, Peru gibi geç oluşturulan ya da yapısı gereği zaten dar kapsamlı sosyal güvenlik sistemlerinin özel emekliliğe geçişi, Fransa, Almanya, Avusturya ve Brezilya gibi daha köklü ve daha geniş kapsamlı sosyal güvenlik sistemlerinin tasfiyesine göre daha kolay olmuştur (Alper, 2004). Bu durum yeni sisteme geçiş maliyetinin de en önemli bir belirleyicisidir.

Türkiye'de 'radikal' bir sosyal güvenlik reformu yapılamamasının, yani bireysel yatırımlara dayanan özel emeklilik fonlarının sosyal güvenlik sisteminin asli unsurunu oluşturduğu DB'nin üç ayaklı modeline geçilememesinin bir nedeni de böylesine radikal bir reformun politika yapıcılar tarafından kolaylıkla meşrulaştırılamaması olmuştur. Çünkü özel emeklilik sistemleri doğrudan yaşlı nüfusun yaratacağı krize cevap vermek için oluşturulurken, Türkiye'de bu sorun ancak 30 yıl sonrası için öngörülmüştür, oysa sistemin sorunları başta büyük enformel sektörün varlığı olmak üzere doğrudan bugünkü yapıdan kaynaklı daha net sorunlardır (Kar ve Elveren, 2008). Dolayısıyla, hiç bir parti 30 yıl sonrasında sistemi "kurtaracak" olan, ancak bugün çok ciddi mali külfet getirecek böyle bir reformu gerçekleştirecek kadar "cesaretli" olamadı. Ya da şöyle denebilir: ABD bile böyle bir radikal reform için kendi ülkesinde kamoyu oluşturamadı.

Ancak sosyal politikanın diğer alanlarında refah devletini tasfiye etmeye yönelik bir takım uygulamalar özellikle 2002'de (büyük bir dış destekle) tek başına iktidara gelip arkasında çok güçlü bir neo-liberal rüzgar bulan AKP iktidarı ile hızla hayata geçirilmiştir.

Bu süreçte AKP oldukça stratejik yaklaşımlarla 1980 sonrasında neo-liberal modele en sadık parti olarak, refah rejimini islami-muhafazakar-neoliberal refah sistemine dönüştürmüştür. Örneğin bu dönemde her hastaya özel ya da devlet hastanesini seçebilme hakkının tanınması⁶ ve bir çok OECD ülkesi ile karşılaştırılınca her ne kadar çok düşük düzeyde kalsa da işçi ve işverenin yanında devletin de sigorta primlerine katkıda bulunması uzlaşma/pazarlık sürecindeki reformu hoş gösterme taktiklerindedir.

Bu yaşanan dönüşümün bizce en kritik yanı ise aslında arka planda özel emekliliğin sosyal güvenlik sistemdeki rolünün daha da artıp sistemin asli unsuru haline gelebilecek kadar gelişmesinin beklenmesidir. Dış ticaret serbestisi, finansal liberalizasyon gibi diğer neo-liberal reformlarla karşılaştırılınca sosyal güvenlik reformlarında ülkelerin kendine özgü koşulları daha belirleyici olabilmektedir. Genelde çevre ülkelerde doğrudan tanımlanmış katkı modellerine geçişi mümkün kılacak daha doğrusu sancıyı azaltacak büyüklükte finansal piyasalar olmadığı için bireysel prim üretimine dayanan gönüllü özel emeklilik sistemleri bir geçiş süreci olarak düşünülmüştür. Bu şekilde bir yandan finansal piyasanın derinleşmesi ve kurumların olgunlaşması sağlanırken diğer yandan çok yönlü bir çaba ile toplum özel emeklilik fikrine hazırlanmakta bir takım yurtdışı “başarı” hikayeleri örnek gösterilerek bir anlamda bir baskı mekanizması yaratılmaktadır. Yani, aslında geleneksel sosyal güvenlik sistemine “tamamlayıcı” olarak sunulan özel emeklilik sistemlerinin asıl amacı tamamlayıcılıktan çok uzun vadede sistemin asli unsuru olarak işlerlik kazanabilmek için finansal piyasaları derinleştirmektir. Diğer yandan, sistem daha piyasa odaklı oldukça, merkezdeki büyük sermaye sahipleri sisteme daha çok girdikçe ulus devletinde “yerli” sermayenin yanında işçi sınıfına karşı pazarlık gücü o kadar fazla olmaktadır. Bugün Türkiye’de yaşanan süreç budur. BES’de faaliyet gösteren 12 emeklilik şirketinin 8’nin sermayelerinin % 50’si veya daha fazlası yabancı şirketlere aittir (EGM, 2009).

Bu sürecin olası bir aşamasının ise İsveç-DB ortaklığının ürünü olan fiktif tanımlanmış katkı (FTK) modelinin (İsveç Modeli olarak da adlandırılmaktadır) Türkiye için düşünölmeye, tartışılmaya başlanması olarak görüyoruz⁷. FTK

6 Tedavi sürecini metalaştıran bu anlayış ile aslında önceden özel muayenehanelere yönlendirilen hastalardan alınan paralar bu kez artık doğrudan devletin bütçesinden özel hastanelere akan bir fon haline dönüşme sürecindedir (bu dönemin sağlık politikaları üzerine bir tartışma için bkn. Hamzaoğlu ve Yavuz, 2006 ve genel olarak sağlığın ekonomi politikası üzerine kapsamlı bir çalışma için bkn. Belek, 2001).

7 Fiktif (Efektif) Tanımlanmış Katkı Modeli: Bazı çalışmalarda, özellikleri itibarıyla bu model daha doğru yansıtan ismin reform edilmiş dağıtım modeli/tanımlanmış fayda modeli olduğu (Scherman, 1999) belirtilse de uluslararası literatürde fiktif tanımlanmış katkı modeli kullanılmaktadır. Aynen tanımlanmış fayda modelinde olduğu gibi bugünün çalışanlarından yapılan sigorta kesintileri ile bugünün emeklileri finanse edilmektedir. Ancak, her çalışan için bir “sanal” bireysel hesap

da aynen tanımlanmış katkıda olduğu gibi neoliberal modelin “bireysellik” anlayışına uygundur. Yani son tahlilde bu sistem de geleneksel kamu sosyal güvenlik sistemlerinin aksine gelirin yeniden dağılımını kısıtlayan ve büyük finans şirketleri için devasa büyüklükte fonlar yaratan bir sistemdir. Dünya sistemi analizi çerçevesinde FTK merkez ülkelerin çevre ülkelere yeni dayatması olacak ve bir anlamda sosyal güvenlik özelleştirmesinin yerini alarak neoliberaler ile muhalifler arasındaki bir uzlaşma olacaktır (Williamson ve Williams, 2005).

Diğer yandan özel emeklilik sistemlerinde bu fonlar büyük endüstriyel şirketlerin denetimi altına girdiği için aslında büyük yığınların nezdinde finans kesimini ve buradaki devasa kazançları da meşrulaştırmış oluyor çünkü özel emeklilik sistemindeki katılımcı kendisini de artık bu sistemin bu para akımının bir parçası olarak görmeye başlıyor yani kardan “pay” alıyor. Bu da aslında “özgür birey,” “kendi geleceğini kendisi belirleyen birey” ve “sahip olan toplum (ownership society)” şiarlarına en uygun durumu yansıtmaktadır.

5. Sonuç Yerine

Dünyanın genelinde 1980 sonrasındaki neo-liberal modellerle artık sosyal politikalar refah devletinin eksikliğinde ortaya çıkan “sorunları” kapitalizmin işleyişini engellemeyecek şekilde telafi eden bir anlayışa indirgenmiştir. Yani ezilenin en ezilenine yani hayatını idame ettiremeyenlere nakdi ve aynı yardım sistemi olarak düzenlenmekte ve bu şekilde bir yanılısma yaratılmaktadır.

Türkiye’de dünya sistemi içinde kendisine dayatılan sosyal güvenlik reformunu 1990’lı yıllardan bu yana sürdürmektedir. Bu dönüşüm sürecinin önemli bir unsuru olan Bireysel Emeklilik Sistemi’nin kanun koyucular tarafından geleneksel sisteme tamamlayıcı olarak oluşturulduğu söylene de biz bunun uzun vadeli daha radikal bir değişimin bir ara aşaması bir hazırlık süreci olduğunu düşünmekteyiz. Özel emeklilik sistemlerinde kişisel katkı paylarına dayanan birikimler emeklilik şirketleri tarafından finansal piyasalarda yatırıma dönüştürülerek bireylere emeklilik geliri sağlanır. Bu bir yandan daha yüksek komisyon ve kar oranlarına ve finansal varlıkların değerinin yükselmesine yol açarak piyasalardaki büyük yatırımcılara avantaj sağlarken diğer yandan finansal piyasalardaki dalgalanmaların yaratacağı düşük emeklilik geliri riskini tamamen

oluşturulmuştur. Bu model, işleyişi itibarıyla hem tanımlanmış fayda (TF) hem de tanımlanmış katkı (TK) modellerinden önemli değişiklikler arz etmektedir. TF ile karşılaştırıldığında temel fark bireylerin emekli maaşlarının sisteme yaptığı ödemeler ile doğrudan bağlantılı olması ve emeklilik gelirinin değişen mortaliteye göre otomatik olarak ayarlanması. TK ile karşılaştırıldığında ise, en önemli fark aslında reel anlamda sistemde bir para toplanmaması ve, TK modelinin aksine emeklilik maaşının tahmini olarak belirlenmesidir.

bireylere yüklemektedir. Bu riskin devlet tarafından paylaşılması ve minimum gelir garantisi gibi uygulamalar ise paradoksal bir şekilde bu özel emeklilik sisteminin varlık nedeninin sorgulanmasına ve neden geleneksel sisteminin sürdürülmediği sorusuna yol açmaktadır. Yaşanan bu dönüşüm süreci refah rejiminin özel emeklilik ayağı dışında kalan alanlarda da 2002’de başlayan AKP iktidarı ile iyice hız kazanmıştır. Bu dönemde sağlık hizmetlerindeki metalaştırma (Genel Sağlık Sigortası adı altında), sosyal hakların kısıtlanması ve çalışma koşullarının çalışanların aleyhine olacak şekilde yeniden düzenlenmesi bu dönüşüm sürecinin temel unsurları olmuştur. Aynı zamanda, refah devletinin asli görevi olan sosyal yardımlar bir vatandaşlık hakkı olarak değil de yoksulluğu içselleştiren ve “sadaka ekonomisi” olarak tanımlanan şekilde yerel yönetimler ve STK’lar aracılığı ile sunulmaya başlanmıştır.

Diğer yandan akademiye baktığımızda, ana akım yazarların dışında kalan kesimin sosyal politikada daha özeldir sosyal güvenlik sistemlerinde cinsiyete bağlı eşitsizliğe ve özellikle yaşlılar arasındaki yoksulluğa odaklanarak aslında sorunun özü olan gelecekteki üretim kapasitesinin nasıl artırılacağı (veya artırmanın mümkün olup olmadığı) sorusunu gözden kaçırdıklarını ve sınıf boyutunu gözardı ettiklerini görüyoruz. Oysa, sorun bireylerin farklı kuşaklardan olması değil, bireylerin farklı sınıflara ait olması sorundur. Özünde sorun ancak çatışmalı toplum teorisi bakış açısı ile anlaşılabilir.

Kaynakça

- Alper, Emin (2004), “Emeklilik Reformları, Dünya Bankası, Avrupa Birliği ve Türkiye”, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu Araştırma Raporu, Bebek, İstanbul.
- Apan, Ahmet (2007), “Türkiye’de Kalkınma Planları ve Sosyal Güvenlik Reformu”, Türk İdare Dergisi, S. 456, s.193-217.
- Arın, Tülay (2002), “The Poverty of Social Security: The Welfare Regime in Turkey”, Neşecan Balkan and Sungur Savran (Der.), The Ravages of Neo-Liberalism: Economy, Society and Gender in Turkey, Nova Science Publishers, Inc. New York, s. 73-91.
- Baker, Dean ve Mark Weisbrot (1999), Social Security the Phony Crisis, The University of Chicago Press, Chicago ve London.
- Barber, Benjamin R. (2000), “Can Democracy Survive Globalization?”, Government and Oppositions, C.35, S.3, s. 275-301.

- Belek, İlker (2001), *Sosyal Devletin Çöküşü ve Sağlıkın Ekonomi Politigi*, Sorun Yayınları, İstanbul.
- Bozkuş, Süleyman Cihan ve Adem Yavuz Elveren (2008), “An Analysis of Gender Gaps in the Private Pension Scheme in Turkey”, *Ekonomik Yaklaşım*, C.19, S. 69, s. 89-106.
- Buğra, Ayşe ve Çağlar Keyder (2006), “The Turkish Welfare Regime in Transformation”, *Journal of European Social Policy*, C. 6, S. 3, s. 211-228.
- Cesaratto, Sergio (2002), “The Economics of Pensions: a non-conventional approach”, *Review of Political Economy*, C. 14, S. 2, s.149-177.
- Cesaratto, Sergio (2006), “Transition to fully funded pension schemes: a non-orthodox criticism”, *Cambridge Journal of Economics*, C. 30, s. 33-48.
- Çoban, Güney (2006), “AB-Türkiye Gündemi”, No. 6, Center for European Studies, İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Daly, Mary (1994), “Comparing Welfare States: Toward a Gender-Friendly Approach”, Diane Sainsbury (Der.), *Gendering Welfare States*, Sage Publications: London, s. 101-117 .
- Dedeoğlu, Saniye (2009), “Eşitlik mi Ayrımcılık mı? Türkiye’de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın İstihdamı”, *Çalışma ve Toplum*, C. 2009/2, s. 41-54.
- Eisner, Robert (1998), *Social Security More Not Less*, The Century Foundation Press, New York.
- Elveren, Ali Haydar (2003), “Bireysel Emeklilik Sisteminin Makro Ekonomik Etkileri”, *İşveren Dergisi*, C. 41, S. 8.
- Elveren, Adem Yavuz (2008a), “Social Security Reform in Turkey: A Critical Perspective”, *Review of Radical Political Economics*, C. 40, S. 2, s. 212-232.
- Elveren, Adem Yavuz (2008b), “Assessing Gender Inequality in the Turkish Pension System”, *International Social Security Review*, C. 61, S. 2, s. 39-58
- EGM, (2009), *Emeklilik Gözetim Merkezi*, www.egm.org.tr
- Erdoğdu, Seyhan (2006), “Sosyal Politikada Değişim ve Sosyal Güvenlik Reformu”, *Mülkiye Dergisi*, C. 30, S. 252, s. 211-236.
- Esping-Andersen, Gøsta. (1990), *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton University Press.
- Esping-Andersen, Gøsta. (Der.) (1996), *Welfare States in Transition. National Adaptations in Global Economies*, Sage Publications, London.
- Esping-Andersen, Gøsta. (2002), *Why we need a New Welfare State*, Oxford University Press.
- Flora, Peter ve Arnold J. Heidenheimer (1981), “The Historical Core and Changing Boundaries of the Welfare State”, Peter Flora ve Arnold J. Heidenheimer (Der.), *The Development of Welfare States in Europe and America*, Transactions Books, New Brunswick ve London, s. 17-36.
- Galbraith, John Kenneth (1967), *The New Industrial State*, Princeton University Press, 2007.
- Gill, Indermit S., Truman Packard ve Juan Yermo (2005), *Keeping the Promise of Social Security in Latin America*, Washington, DC: World Bank.
- Hamzaoğlu, Onur ve Cavit I. Yavuz (2006), “Sağlıkta AKP’li Dönemin Bilançosu Üzerine”, *Mülkiye Dergisi*, C. 30, S. 252, s. 275-296.
- Holzmann, Robert (2002), “The World Bank Approach to Pension Reform”, *International Social Security Review*, C. 53, S. 1, s. 11-34.

Kar, Muhsin ve Adem Yavuz Elveren (2008), "Özel Emeklilik Sistemlerinde Cinsiyete Dayalı Gelir Farkı: Türkiye Örneği", TİSK Akademi, C. 3, S. 5, s. 68-99.

Koray, Meryem (2005), Sosyal Politika (3. Baskı), İmge Kitabevi.

Leibfried, Stephan (1992), "Towards a European Welfare State? On Integrating Poverty Regimes in the European Community", Zsuzsa Ferge ve Jon Eivind Kolberg (Der.), Social Policy in a Changing Europe, Campus Verlag, Frankfurt, s. 245-279.

Lentini, Orlando (2000), "American Liberalism, One Worldism & World-Systems Analysis", Journal of World-Systems Research, C. 6, S. 3, s. 812-826.

Lewis, Jane (1992), "Gender and the Development of Welfare Regimes", Journal of European Social Policy, C. 3, s. 159-73.

Lewis, Jane (1997), "Gender and welfare regimes: further thoughts," Social Politics, C. 4, S. 2, s. 160-177.

MacGregor, Susanne (2005), "The Welfare State and Neoliberalism", Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston (der.), Neoliberalism A Critical Reader, Pluto Press, s. 142-148. (Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki, Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel (Çev.), Yordam Kitap, İstanbul, 2008).

Niggle, Christopher (2003), "Globalization, neoliberalism and the attack on social security", Review of Social Economy, C. 61, S. 1, s. 51-71.

Niggle, Christopher (2000), "The Political Economy of Social Security Reform Proposals", Journal of Economic Issues, C. 34, S. 4, s. 789-809.

O'Connor, Julia S. (1993), "Gender, Class and Citizenship in the Comparative Analysis of Welfare State Regimes: Theoretical and Methodological Issues", The British Journal of Sociology, C. 44, S. 3, s. 501-518.

Orloff, Ann Shola (1993), "Gender and the Social Rights of Citizenship. The Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare States", American Sociological Review, C. 58, s. 303-28.

Orloff, Ann Shola (1996), "Gender and the Welfare State", Annual Review of Sociology C. 22, s. 51-78

Orszag, Peter R. ve Joseph E. Stiglitz (1999), "Rethinking Pension Reform: Ten Myths About Social Security Systems", World Bank Conference, Washington, D.C.

Özüğurlu, Metin (2003), "Sosyal Politikanın Dönüşümü ya da Sıfatın Suretten Kopuşu", Mülkiye Dergisi, C. 27, S. 239, s. 59-74.

Sainsbury, Diane (Der.) (1994), Gendering Welfare States, Sage Publications, London.

Sainsbury, Diane (1996), Gender, Equality and Welfare States, Cambridge University Press, Cambridge.

Shaikh, Anwar (2003), "Who Pays for the 'Welfare' in the Welfare State? A Multicountry Study", Social Research, C. 70, S. 2, s. 531-550.

Scherman, Karl Gustaf (1999), "The Swedish pension reform", Issues in Social Protection Discussion paper No. 7, Social Security Department, International Labour Office, Geneva.

Singh, Ajit (1996), "Pension Reform, the Stock Market, Capital Formation and Economics Growth: A Critical Commentary on the World Bank's Proposal", Working Paper No. 2, Center for Economics Policy Analysis, New School for Social Research, New York.

Standing, Guy (2003), "Globalization: Eight Crises of Social Protection" Lourdes Beneria ve Savitri Bisnath (der.), Global Tensions, Challenges and Opportunities in the World Economy, Taylor and Francis, Routledge, s. 111-136.

Swank, Duane (2002), *Global Capital, Political Institutions, and Policy Change in Developed Welfare States*, Cambridge University Press.

Şahin, Şule (2008), *Transformation of the Turkish Welfare Regime: The Role of the Individual Pension System and its Effects on Women's Welfare*, MSc. Thesis, Department of Sociology, Middle East Technical University, Ankara, Turkey.

Tandırcıoğlu, Haluk; A. Can Bakkalcı ve Cem Engin (2005), "Sosyal Güvenlik Sistemi Reformu Çerçevesinde IMF Türkiye İlişkileri", *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 1, s. 26-42.

TÜSİAD (2004), "Türk Emeklilik Sisteminde Reform" TUSIAD-T/2004-11/382.

Wallerstein, Immanuel (2005), *Dünya Sistemleri Analizi Bir Giriş*, Aram Yayıncılık, İstanbul.

Williamson, John B. ve Matthew Williams (2005), "Notional Defined Contribution Accounts Neoliberal Ideology and the Political Economy of Pension Reform", *The American Journal of Economics and Sociology*, C. 64, S. 2, s. 485-506.

World Bank, the (1994), *Averting the Old Age Crisis: Policies to Protect the Old and Promote Growth*, Washington DC: World Bank.